

УДК 314.9(476)

Н. Л. Барысава

АЦЭНКА ўПЛЫВУ ДЭМАГРАФІЧНЫХ ПРАЦЭСАЎ НА ПРАЦАРЭСУРСНЫ ПАТЭНЦЫЯЛ ГОМЕЛЬСКОЙ ВОБЛАСЦІ

Сацыяльна-эканамічнае развіццё любой краіны прадугледжвае наяўнасць развітога сацыяльна-эканамічнага патэнцыялу (СЭП) — здольнасць тэрыторыі вырабляць пэўную колькасць матэрыяльных даброт і паслуг. Узровень сацыяльна-эканамічнага развіцця грунтуецца на СЭП, які ў сваю чаргу з'яўляецца вынікам працяглых эканамічных (гаспадарчых) і сацыяльных (дэмаграфічных) працэсаў, прыведзеных да пэўнай тэрыторыі [1]. Людскія, у т. л. працоўныя, рэсурсы неабходна разглядаць як неад'емную складовую частку агульнага рэсурснага патэнцыялу тэрыторыі [2]. Такім чынам, у структуру СЭП уваходзяць эканамічны (гаспадарчы) і дэмаграфічны, у т. л. працарэсурсны патэнцыялы, якія знаходзяцца ва ўзаемасувязі і ўзаемаабумоўленасці. Менавіта таму даць ацэнку дэмаграфічнаму і працарэсурснаму патэнцыялу як вядучаму аспекту сацыяльна-эканамічнага развіцця тэрыторыі можна толькі з улікам гэтых асаблівасцяў.

Людзі — гэта асноўная вытворчая сіла грамадства, а сам дэмаграфічны патэнцыял адлюстроўвае вынікі сацыяльнага асваення (рассялення людзей) тэрыторыі. Складовай дэмаграфічнага патэнцыялу, якая прымае непасрэдны ўдзел у сацыяльна-эканамічным развіцці рэгіёну, з'яўляецца працарэсурсны патэнцыял. Працоўны патэнцыял — гэта працоўная сіла, магчымасці, здольнасці, якімі валодае дадзенае насельніцтва адносна працоўнай дзейнасці. Носьбітам працоўнага патэнцыялу з'яўляюцца працоўныя рэсурсы рэгіёну. Працоўны патэнцыял вызначаецца колькасцю і якасцю працоўных рэсурсаў, узроўнямі іх працоў-

най актыўнасці і вытворчай працы. Такім чынам, працоўны патэнцыял абумоўлены чатырма галоўнымі складовымі: колькасцю працаздольных, іх якасным складам, узроўнем занятасці і вытворчасцю працы.

Па-ранейшаму ўсё больш уплывае на колькасныя і якасныя паказчыкі працэрэсурснага патэнцыялу Беларусі дынаміка колькасці насельніцтва. Агульная колькасць насельніцтва вобласці 1545,7 тыс. чалавек (на 16.02.1999 г.), што складае 15,4 % насельніцтва Беларусі. Колькасць насельніцтва па вобласці змяняецца з 1988 г., у т. л. за кошт адмоўнага натуральнага прыросту з 1995 г. З 1989 г. насельніцтва вобласці зменшылася на 127,2 тыс. чалавек. Больш паловы насельніцтва вобласці складаюць жанчыны 827,5 (54 %), іх доля ў насельніцтве вобласці ўпершыню за пасляваенныя гады пачала павялічвацца. Вызначальным сацыяльна-эканамічным паказчыкам фарміравання працэрэсурснага патэнцыялу з'яўляецца колькасць насельніцтва ў працаздольным узросце, якое складае 865,7 (56 %) насельніцтва вобласці. З іх занята ў грамадскай вытворчасці 654,5 тыс. чалавек ці 76 % ад агульнай колькасці працаздольных. Лічба занятых з 1990 г. скарацілася на 145,3 тыс. чалавек пры скарачэнні колькасці працаздольных на 45,7 тыс. чалавек (1999 г.).

Для вобласці характэрны рэгрэсіўны склад насельніцтва. г. зн. лік асоб у непрацаздольным узросце бесперапынна ўзрастае, а лік асоб у працаздольным узросце складае 56 % (44 % непрацаздольных адпаведна). У сельскай мясцовасці дэмаграфічная сітуацыя больш неспрыяльная: доля працаздольных складае 45 %, асоб ва ўзросце старэй працаздольнага — 34 %, але доля дзяцей да 15 год — 21 %.

За апошнія 40 год долі сельскага і гарадскога насельніцтва памяншаліся месцамі. Так, у 1959 г. гараджане складалі ўсяго 29 % насельніцтва вобласці, у 1974 г. гарадское насельніцтва нараўнялася з сельскім, а к пачатку 2000 г. складала 68,6 % усяго насельніцтва. Такім чынам, гарадское насельніцтва з 1959 г. узрасло на 270 %, а сельскае — зменшылася на 50 %, асабліва хутка расло насельніцтва Гомеля і Мазыра. За кошт апошніх дзесяцігоддзяў іх насельніцтва павялічылася больш за 183 % і складае 587,3 тыс чалавек (38 % насельніцтва вобласці і 55 % усяго гарадскога насельніцтва).

На 01.01.2000 г. у Гомельскай вобласці налічвалася каля 2611 сельскіх паселішчаў і 17 гарадоў, 18 пасёлкаў гарадскога тыпу. Па адміністрацыйных рэгіёнах насельніцтва размяшчаецца вельмі нераўнамерна. У паўночнай частцы вобласці канцэнтравана найбольшая колькасць густанаселеных раёнаў, а ў паўднё-

вай — мала населеных раёнаў, асабліва на паўднёвым усходзе, што звязана з адсяленнем насельніцтва з забруджаных тэрыторый (у 1991—1999 гг. адселена 42189 чалавек; табл.). У 2000 г. шчыльнасць насельніцтва ў вобласці складала 38 чал./км², у 1991 г. — 41 чал./км².

Табліца

Перасяленне жыхароў, якія пацярпелі ад катастрофы на Чарнобыльскай АЭС, у чыстыя зоны за 1991—1999 гг.

Раёны	Пераселена		У тым ліку			
			з зон першапачатковага і наступнага адсялення		з зон з правам на адсяленне і пражывання з перыядычным радыяцыйным кантролем	
	колькасць сямей	колькасць насельніцтва, чалавек	колькасць сямей	колькасць насельніцтва, чалавек	колькасць сямей	колькасць насельніцтва, чалавек
Пераселена на Гомельскай вобласці	16090	42189	14947	39535	11343	2654
Пераселена з раённых гарадоў:						
Брагінскі раён	2018	5728	1971	5643	47	85
у тым ліку г. Брагін	1669	4934	1669	4934	—	—
Буда-Кашалёўскі раён	319	583	319	583	—	—
Веткаўскі раён	3166	8503	3158	8485	8	18
у тым ліку Ветка	2175	6075	2175	6075	—	—
Добрушскі раён	962	2156	933	2095	29	61
Ельскі раён	254	543	254	543	—	—
Кармянскі раён	1572	3981	1555	3952	17	29
у тым ліку г. Карма	1080	2976	1080	2976	—	—
Нараўлянскі раён	3483	9791	2819	8215	664	1576
у тым ліку Нараўля	2586	7568	2441	7282	145	336
Лельчыцкі раён	210	496	143	346	67	150
Хойніцкі раён	1219	2619	1117	2420	102	199
Чачэрскі раён	2887	7789	2678	7253	209	536
у тым ліку Чачэрска	1816	5238	1700	4947	116	291

Агульная колькасць працоўных рэсурсаў у Гомельскай вобласці ў 1999 г. склала 885,6 тыс. чалавек, з іх у працаздольным уз-

росце 865,7 тыс. чалавек, эканамічна актыўнае насельніцтва — 672,5 тыс. чалавек. Занятых у народнай гаспадарцы — 654,5 тыс. чалавек, а ўзровень беспрацоўя склаў 2,6 % (толькі зарэгістраваных 17179 чалавек, з іх 11405 — жанчыны). Больш паловы працаздольнага насельніцтва сканцэнтравана ў гарадскіх паселішчах, але ў сельскай мясцовасці працаздольнае насельніцтва размяркоўваецца больш раўнамерна.

Складанай праблемай дэмаграфічнага развіцця з'яўляецца дэпапуляцыя насельніцтва, адзначаемая з 1992 г. З 1989 г. па 1999 г. колькасць насельніцтва Гомельскай вобласці скарацілася на 127,8 тыс. чалавек (з 1773,5 да 1545,7 тыс. чалавек) [3].

На фарміраванне працэсурснага патэнцыялу ўплывае і полаўзроставая структура, якая, пачынаючы з 1986 г., працягвае пагаршацца. У 1999 г. колькасць дзяцей да 16 год была на 0,8 тыс. чалавек меншая, чым колькасць асоб ва ўзросце, старэйшым за працаздольны ўзрост. У 1990 г. суадносіны былі адваротнымі і колькасць дзяцей перавысіла колькасць асоб ва ўзросце, старэйшым за працаздольны на 4,8 тыс. чалавек. У вобласці спынілася «класічнае старэнне насельніцтва, выяўленае раней у павелічэнні долі пенсіянераў. У апошнія гады колькасць асоб ва ўзросце, старэйшым за працаздольны, памяншаецца як абсалютна, так і адносна. Прычынамі гэтага з'яўлення істотнае змяшэнне працягласці жыцця і выхаду на пенсію ва ўзросце нешматлікага пакалення народжаных у 1939—1944 гг., на змену якім прыходзіць больш малаколькаснае пакаленне народжаных у пачатку 80-х гг.

Аднак старэнне насельніцтва, г. зн. павелічэнне яго сярэдняга ўзросту, працягваецца на ўзроўні старэйшых працаздольных узростаў. Неспрыяльную дэмаграфічную сітуацыю ў вобласці дапаўняюць такія з'явы, як скарачэнне колькасці шлюбав, рэзкае павелічэнне шлюбаразводных працэсаў, узрастанне долі дзяцей, народжаных па-за шлюбам, павелічэнне долі жанчын сярод колькасці насельніцтва. Апошняя тэндэнцыя стала адзначацца ўпершыню за ўвесь пасляваенны перыяд.

Значны ўплыў на колькасныя і якасныя паказчыкі працэсурснага патэнцыялу робяць і міграцыйныя працэсы. У выніку міграцый насельніцтва ў Гомельскай вобласці адбылося памяншэнне колькасці прадстаўнікоў практычна ўсіх прафесій, за выключэннем ваеннаслужачых і спецкантынгенту. Міграцыйныя працэсы вызываюць грунтоўныя змены і ў структуры насельніцтва па сямейным становішчы. Назіраецца істотны адток людзей, якія знаходзяцца ў шлюбе. Большасць з іх маюць дзяцей і імкнуча выехаць у экалагічна спрыяльныя месцы. Галоўнай рухаючай сілай міграцыі насельніцтва з'яўляюцца змены ў раз-

віцці і размяшчэнні вытворчых сіл. Менавіта гэты працэс дазваляе на кожным этапе сацыяльна-эканамічнага развіцця не толькі аптымальна фарміраваць працоўныя рэсурсы, але і больш эфектыўна размяркоўваць іх. Матывы міграцыі розныя. Яны могуць быць вызваны палітычнымі, міжнацыянальнымі канфліктамі, прыроднымі, экалагічнымі бедствамі. Даныя табліцы пацвярджаюць, якія наступствы за сабой панесла катастрофа на Чарнобыльскай АЭС. Яе вынікам з'яўляецца вымушаная міграцыя насельніцтва ў вялізных маштабах.

У вобласці адчуваецца дысбаланс працоўнага рэсурсаў. Яна нясе вялікія страты, паколькі міграцыйны паток ідзе пераважна ў адным напрамку — адтоку насельніцтва. Кампенсаванне гэтых страт у ўмовах дэфіцыту працоўных рэсурсаў і экалагічных, і эканамічных цяжкасцяў нялёгка. У сувязі з гэтым у Гомельскай вобласці абвастраюцца праблемы занятасці насельніцтва, асабліва ў гарадскіх населеных пунктах, у той час як у сельскай мясцовасці адчуваецца недахоп працоўных рэсурсаў.

Працэрэсурны патэнцыял гарадскіх паселішчаў вобласці спазнае больш значныя разбуральныя змены, чым сельскай мясцовасці. Па сектарах эканомікі занятасці насельніцтва размяркоўваецца наступным чынам: першапачатковы сектар — 99,7 тыс. чалавек (сельская і лясная гаспадарка), другасны сектар — 289,9 тыс. чалавек (прамысловасць, транспарт, сувязь, будаўніцтва), трацічны сектар — 264,9 тыс. чалавек (гандаль, адукацыя, дзяржкараванне і інш). З усіх сектараў эканомікі толькі ў трацічным сектары абсалютна і адносна павялічылася колькасць занятых у параўнанні з пачаткам 90-х гг.

Такім чынам, новыя ўмовы гаспадарання прадугледжваюць не толькі розныя напрамкі фарміравання працэрэсурнага патэнцыялу, але і размеркаванне і выкарыстанне працоўных рэсурсаў. Пры гэтым неабходна ўлічваць уздзеянне дэмаграфічнага, экалагічнага, эканамічнага і палітычнага фактараў. Да ліку дэмаграфічных фактараў неабходна аднесці: пагаршэнне ўзнаўлення асноў фарміравання маладых пакаленняў працоўнай сілы, павелічэнне інтэнсіўнасці працоўнай міграцыі. Уздзеянне новых эканамічных фактараў праяўляецца ў выглядзе крызісных з'яў у гаспадарчым комплексе Гомельскай вобласці і структурных яго пераўтварэнняў, якія вядуць да новых тэндэнцый перамеркавання працоўнай сілы, да развіцця новых відаў дзейнасці, попыту на новыя прафесіі. Для Гомельскай вобласці асаблівую значнасць мае экалагічны фактар, які праявіўся ў розных формах пасля Чарнобыльскай катастрофы. Усе гэтыя фактары, асабліва дэмаграфічны, у выніку вызначаюцца непрад-

казальнымі парушэннямі працэрэсрнага балансу, прамымі і ўскоснымі стратамі працы. У сувязі з гэтым неабходна больш інтэнсіўнае вырашэнне задач спецыяльнай палітыкі: паляпшэнне дэмаграфічных асноў фарміравання новых пакаленняў працоўных рэсурсаў; выхад са стану дэпапуляцыі; павелічэнне працэрэсрнага патэнцыялу за кошт паляпшэння якасных характарыстык працоўных рэсурсаў і павышэння іх працоўнай аддачы, забеспячэння большай вытворчай занятасці; вырашэнне праблем дыспрапорцый у тэрытарыяльным і галіновым пераразмеркаванні працы, дасягненне ўстойлівага дэмаграфічнага развіцця.

ЛІТАРАТУРА

1. Географический энциклопедический словарь: Понятия и термины / Под ред. А. Ф. Трешникова. М., 1988. С. 345.
2. Манак Е. А. Критерии и методика экономико-географического анализа оценки трудоресурсного потенциала // Географія: праблемы выкладання. 1998. № 6. С. 74—89.
3. Гомельская область в цифрах: Стат. ежегодник. Гомель, 2000.

SUMMARY

In the given article estimation of influence of demographic processes on labour potential of the Gomel area as the socialleading and aspect of economic development of the territory is given. Making the demographic potential, directly participating in social and economic development of the region, labour potential as a basis of steady development of region is described.